
تأثیر استقامت بر رشد اقتصادی جامعه اسلامی از منظر قرآن

سیده معصومه تقوی^۱ (نویسنده مسئول) - خدیجه حسین زاده باردئی^۲

چکیده

در آیات بسیاری از قرآن بر اهمیت اقتصاد مستقل، قدرتمند و نفوذناپذیر و در حال پیشرفت برای جامعه اسلامی تصریح شده است. دستور داده شده است که خود را از نظر اقتصاد توانمند سازیم. طبق بیانیه گام دوم انقلاب کوتاهی در امر تولید و مصرف بی ضابطه از اموری هستند که علاوه بر تعارض با اصول و شاخص‌های اقتصاد اسلامی، زمینه نفوذ و سیطره بیگانگان را فراهم می‌سازد. این مقاله با روش تحلیلی توصیفی تأثیر استقامت را از منظر آیات قرآن بر رشد اقتصادی جامعه مورد بررسی قرار داده و بیان می‌کند که استقامت موجب تحول فرهنگی در عرصه تولید و هم در حوزه مصرف شده و به تبع آن در رشد اقتصادی مؤثر است. استقامت در حوزه تولید موجب خودباوری، رفع موانع تولید، افزایش توان اقتصادی و در حوزه مصرف موجب اصلاح الگوی مصرف، قناعت و ساده‌زیستی، ترویج عدالت و ساده‌زیستی، حفظ اتحاد، مقابله‌ی با تحریم‌ها و مفاسد اقتصادی می‌شود و زمینه ایجاد عدالت در همه سطوح را فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: گام دوم انقلاب؛ استقامت؛ رشد اقتصادی؛ تولید؛ مصرف؛ خودباوری تولید؛

عدالت‌ورزی.

---

۱. دانش‌آموخته سطح ۴ رشته تفسیر، گرایش علوم و معارف قرآن، جامعه الزهراء علیها السلام، Taqavi@chmail.ir
۲. دانش‌آموخته‌ی سطح ۴ رشته‌ی تفسیر تطبیقی، مدرس و پژوهشگر پژوهشگاه مطالعات اسلامی جامعه الزهراء سلام الله علیها و مدرس مجتمع عالی بنت الهدی؛ Hosinzadeh110@gmail.com

مقدمه

استقامت و پایداری یک اصل راهبردی، برگرفته از قرآن کریم، سنت و سیره پیامبران و امامان معصوم علیهم‌السلام است که انسان‌های مؤمن، به صورت فردی و گروهی، از آن بهره می‌برند تا در سایه آن و امداد و نصرت الهی بتوانند در برابر هواهای نفسانی، جاذبه‌های دنیا، فشارها و نقشه‌های دشمنان داخلی و خارجی به موفقیت دست یابند. این مقاله به تأثیر استقامت بر رشد اقتصادی می‌پردازد؛ چرا که تجربه‌های موفق تاریخی امت‌های استقامت‌کننده نشان می‌دهد دفاع از استقلال، هویت، عزت و شرافت هر امت و ملتی از طریق پایداری جمعی امکان‌پذیر است. در طول تاریخ، در بیشتر مواقع این‌گونه بوده است که هرگاه امت اسلامی در مبارزه حق طلبانه با دشمنان، مقاومت می‌کردند، موفق گشته و هرگاه یک گام عقب کشیده، دشمن یک گام پیش نهاده است و نتیجه‌ای جز پذیرش ذلت برای مسلمانان در پی نداشته است. مانند جنگ احد که ناپایداری عده‌ای موجب دگرگون شدن اوضاع جنگ شد (سبحانی، ۱۳۷۷: ۲۵۷).

از سویی این امر مسلمی است که استقامت و پایداری تنها راه موفقیت در برابر دشمن است؛ پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، حاکمیت طاغوت جای خود را به حاکمیت اسلام و قرآن سپرد؛ از این رو، طاغوتیان و دشمنان اسلام و ایران، برای ضربه زدن و نابود کردن این انقلاب خیز برداشتند و در این مسیر فشارهای متعددی را علیه ایران آغاز کردند، از فشارهای سیاسی و اقتصادی تا تهاجم فرهنگی و تهاجم نظامی (رشیدی آل هاشم و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۶). در عصر حاضر، دشمنان نظام جمهوری اسلامی ایران، مصمم‌تر از پیش، تمام توان و امکانات مادی و انسانی خود را برای نابودی این کشور به کار گرفته‌اند؛ دنیای غرب، به سردمداری امریکا، بیشترین تحریم‌ها و فشارها را علیه ایران به کار برده است تا با افزایش سطح نارضایتی مردم، حاکمیت مشروع نظام مقدس جمهوری اسلامی را به چالش بکشد؛ چراکه خود بهتر می‌دانند تا زمانی که امت مسلمان ایران از انقلاب و نظام حمایت کند، ره به جایی نخواهند برد. حال در این مقطع حساس راهبرد استقامت و

پایداری در عرصه تولید و مصرف، به عنوان راهبردی موفقیت‌آمیز، فشارها و تهاجم اقتصادی را بی‌اثر خواهد کرد. این پژوهش که با روش تحلیلی توصیفی سامان یافته است، پاسخگوی دو پرسش کلیدی است؛ ۱. «استقامت در رشد اقتصادی در حوزه تولید چه نقشی دارد؟» ۲. «استقامت در رشد اقتصادی جامعه اسلامی در حوزه مصرف چیه نقشی دارد؟»

پیشینه

با توجه به تحقیقات صورت گرفته کتاب یا مقاله‌ای با این موضوع و یا هم‌مضمون با این موضوع وجود ندارد. البته با در نظر گرفتن اهمیت موضوعات اقتصادی در اسلام، «در مورد عوامل رشد اقتصادی جامعه» پژوهش‌های متعدد و کتاب‌ها و مقالات زیادی منتشر شده است و با نامگذاری سال ۱۳۹۰ به نام سال «جهاد اقتصادی» مراکز تحقیقی و پژوهشگران متعددی در این زمینه شروع به تحقیق کردند که نتایج برخی از این تحقیقات به چاپ رسیده است. از جمله مقاله «عوامل مؤثر در رشد اقتصادی» نوشته فرهاد دژپسند که با تأکید بر مبانی نظری مدل‌های رشد، عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی را بررسی کرده است. و همچنین مقاله «عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی ایران» نوشته زکریا فرج‌زاده و دیگران؛ در این مقاله انواع سرمایه در رشد اقتصادی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. و مقاله «صبر استقامت در برابر فشارهای اقتصادی» نوشته محمد رسول آهنگران که به راهکار صبر و استقامت در برابر مشکلات اقتصادی می‌پردازد. درکتب و مقالات موجود به صورت کلی به موضوع رشد اقتصادی پرداخته شده است در صورتی که مقاله حاضر با توجه به آیات قرآن کریم و با در نظر گرفتن دو مقوله تولید و مصرف، تأثیر استقامت بر رشد اقتصادی به طور خاص مطرح می‌شود.

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت از مقاله مفاهیم استقامت و رشد اقتصادی بررسی می‌شود و همچنین به

رابطه تعالیم دینی با رشد اقتصادی اشاره خواهد شد.

۱.۱) استقامت

استقامت از مباحث مهم سیاسی و اجتماعی و اقتصادی است. استقامت برگرفته از واژه «قَوْم» و به معنای طلب قیام است. به نوشته راغب اصفهانی، استقامت برای راه همواره کاری رود، که راه حق به آن تشبیه شده است. همچنین، استقامت انسان یعنی متعهد بودن او در راه مستقیم (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۶۹۲). از دیدگاه علامه طباطبایی، مراد از استقامت آدمی در هر کار این است که انسان از نفس خود بخواهد بدان امر قیام و آن را اصلاح کند، به طوری که دیگر فساد و نقص نیابد و به کمال و تمامیت خود برسد (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق: ۱۱ / ۴۷). هم‌چنین مقام معظم رهبری علیه السلام در تعریف استقامت می‌فرمایند: «استقامت» یعنی منحرف نشدن - درست حرکت کنید، در همین طریق مستقیم حرکت بکنید، مسلماً مشکلات زندگی هم حل خواهد شد، گرفتاری‌ها برطرف خواهد شد، ضعفها برطرف خواهد شد؛ ما باید به این نکته همیشه توجه داشته باشیم. اهمّیت راهی که ملت ایران تا امروز طی کرده بسیار بالا است؛ ما بایستی به این اهمّیت واقف باشیم» بیانات مقام معظم رهبری در سالروز قیام ۲۹ بهمن مردم تبریز، ۱۳۹۹/۱۱/۲۹، سایت مقام معظم رهبری: KHAMENEI.IP؛ بنابراین استقامت به معنای ایستادگی و باقی ماندن بر آرمان خود تا رسیدن به اهداف مورد نظر است و برای محقق شدن اهداف جهاد اقتصادی نیاز به فداکاری، ایستادگی و تحمل مشقات و به بیان دیگر پایداری و مقاومت در همه زمینه‌ها داریم.

۲.۱) رشد اقتصادی

اصطلاح «رشد اقتصادی» مرکب از دو واژه‌ی «رشد» و «اقتصاد» است؛ از این رو به تبیین معنای هر کدام از این واژگان خواهیم پرداخت تا معنای دقیقی از این اصطلاح ارائه شود. واژه‌ی «رشد» در لغت به معنی راه یافتن به مقصد است. (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق: ۶/۲۴۲).

در فرهنگ فارسی عمید به معنی به راه راست شدن، از گمراهی به راه آمدن، پایداری و ایستادگی در راه راست، نمو، ترقی و بالیدگی آمده است. (عمید، ۱۳۶۳، ۶۵۲) همچنین این کلمه به معنای رسیدن به واقع مطلب و حقیقت امر و راه میانه نیز آمده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۷۵/۳). از سویی واژه‌ی «اقتصاد» در لغت از ریشه قصد در معنای رفتن، روان شدن، قصد چیزی یا کسی کردن، خواست، نیت کردن، در اندیشه کاری بودن و امثال آن به کار رفته است. (آذرتاش آذرنوش، بی تا: ۵۴۴) اقتصاد به معنای اعتدال و میانه روی است (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۲۷ / ۳). خلیل بن احمد فراهیدی در کتاب «العین» در بیان مفهوم اقتصاد گفته است: «قصد به معنای پایداری در راه است. میانه روی در زندگی اقتصادی آن است که نه اسراف کند و نه «تقصیر» و سخت‌گیری (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۵۴ / ۵). اغلب در مفردات می‌گوید: «اقتصاد به معنای اعتدال در امور است بدون افراط و تفریط به تناسب هر موضوع» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۲).

واژه‌ی «اقتصاد» در علم اقتصاد به عنوان دانش بررسی رویدادهای اقتصادی در زمینه تولید، توزیع، و مصرف به کار می‌رود. (آقانظری، ۱۳۹۱: ۳۹). پل ساموئلسن اقتصاددان معاصر انگلیسی می‌گوید: «اقتصاد، بررسی روش‌هایی است که بشر با وسیله یا بدون وسیله پول، برای به کار بردن منابع کمیاب تولید، به منظور تولید کالاها خدمات در طی زمان و نیز برای توزیع کالاها و خدمات بین افراد و گروه‌ها در جامعه به منظور مصرف در حال و آینده، انتخاب می‌کند» (قدیری اصل، ۱۳۶۶: ۲۰)؛ بنابراین اقتصاد، فعالیت فردی و اجتماعی است که اساساً به منظور تأمین رفاه مادی به کار می‌رود.

از آنچه که در معنای «رشد» و «اقتصاد» گفته شد؛ در می‌یابیم که رشد اقتصادی عبارت است از افزایش مادی کل درآمد ملی یا تولید ناخالص ملی یک جامعه طی یک دوره معین و در مفهوم کلی خود نیز، صرفاً پدیده‌ای کمی است. دانشمندان تعاریف متعددی از این واژه ارائه نمودند. برخی بر این باورند که رشد اقتصادی، فرایند پایداری است که در اثر ظرفیت تولید اقتصادی طی زمان افزایش می‌یابد و سبب افزایش درآمد ملی می‌شود. برخی دیگر

قائلند که رشد اقتصادی مفهومی دقیق‌تر دارد و عبارت است از افزایش بلندمدت ظرفیت تولیدی به منظور عرضه کالاهای هر چه متنوع‌تر اقتصادی به مردم (مصباحی مقدم، ۱۳۹۲: ۶۶). با مرور اکثر تعاریف با اندکی تغییرات جزئی مشخص می‌شود که همه دارای یک مفهوم مشترک است که عبارتند از: «افزایش کمی تولید در یک دوره مشخص نسبت به دوره مشابه» (محمد زاده اصل، ۱۳۸۱: ۷۷). از این رو هر چه در مورد رشد اقتصادی تعبیر و تعاریف مختلفی وجود دارد، آنچه در این پژوهش از واژه رشد اقتصادی مدنظر ما است این است که رشد اقتصادی عبارت است از افزایش بلندمدت ظرفیت تولید به منظور افزایش عرضه کل تا بتوان نیازهای جمعیت را تأمین کرد (جهانیان، ۱۳۸۸: ۳۵).

۲. تأثیر استقامت بر رشد اقتصادی در حوزه تولید

بدون شک یکی از ارکان مهم پیشرفت و اقتدار هر کشوری، توسعه اقتصادی آن بوده و دستیابی به این مهم نیز مانند دیگر امور، در گرو صبر و استقامت در برابر ناملازمات خواهد بود. از تأثیرات استقامت بر رشد اقتصادی مبارزه با بیکاری، رفع موانع تولید، خودباوری و خوداتکایی و افزایش توان تولید خواهد بود که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۱.۲ استقامت و مبارزه با بیکاری

از تأثیرات استقامت بر رشد اقتصادی، تحول و تغییر در خصلت‌های اخلاقی و فرهنگی جامعه است به گونه‌ای که بتوانند از مفاهیم اساسی توسعه مثل کار و زمان تصوّر درستی داشته باشند؛ چرا که بعضی از جوامع گذشته، کار را امری سخیف و مخصوص برده‌ها می‌دانستند (رادمهر، ۱۳۹۰: ۱۱۱) ولی در دین اسلام، کار و فعالیت‌های تولیدی، جایگاهی بس ارجمند دارد، طبق آیات قرآن کریم انبیاء الهی در کنار هدایت انسان‌ها به شغل‌های چوپانی، نجاری، آهنگری، زراعت، تجارت و... می‌پرداختند. نیازهای مادی خود را از راه این شغل‌های معمولی تأمین می‌کردند.

قرآن کریم در آیه‌های فراوانی بیان می‌کند که خداوند، منابع و امکانات تولید را در

اختیار انسان‌ها قرار داده و با تأکید بر تصرف در عوامل تولید، آنان را به آباد کردن زمین و برطرف کردن نیازهای معیشتی خود تشویق کرده است: «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ» (سوره اعراف، آیه ۱۰)؛ ما شما را در زمین جای دادیم و در آنجا برای شما وسائل زندگی قرار دادیم ولی سپاسی که می‌دارید اندک است «تمکین، تنها به این معنا نیست که شخصی را در محلی جای دهند، بلکه به این معنی است که تمام وسائل کار را در اختیار او بگذارند، به او قدرت و توانایی بخشند، ابزار کار را فراهم کنند و موانع را برطرف سازند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۹۵/۶). در برخی آیات «آب» به عنوان یکی از منابع تولید معرفی شده است؛ به عنوان نمونه خداوند متعال در آیه‌ی «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ» (سوره مؤمنون، آیه ۱۸)؛ و از آسمان، آبی به اندازه معین نازل کردیم و آن را در زمین (در جایگاهی ویژه) ساکن نمودیم...» یا آیه‌ی «... وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ» (سوره بقره، آیه ۲۲)؛ و از آسمان، آبی فرو فرستاد؛ و به وسیله آن، میوه‌ها را پرورش داد؛ تا روزی شما باشد...» به این مهم پرداخته است.

در آیات دیگر قرآن باران را از عوامل مهم تولید می‌داند؛ از این رو برای رشد اقتصادی باید مناطق پرباران کشور را شناسایی کرده و با استقامت و تلاش پیگیر از هدر رفتن آن جلوگیری شود و از روش‌های جدید آبیاری برای زمین‌های کشاورزی استفاده کرد. علاوه بر این از دیگر منابع تولید در قرآن گیاهان و دانه‌های روغنی مثل زیتون هستند که قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاحِشٌ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذَّهْنِ وَصَبْغٍ لِلْأَكْلِينَ» (سوره مؤمنون، آیه ۲۰ - ۱۹)؛ سپس به وسیله آن باغ‌هایی از درختان نخل و انگور برای شما ایجاد کردیم؛ باغ‌هایی که در آن میوه‌های بسیار است و از آن می‌خورید. * (نیز) درختی را که از طور سینا می‌روید [= درخت زیتون] و از آن روغن و نان خورش برای خوردگان فراهم می‌گردد، (آفریدیم)». در کشور ما با توجه به تنوع آب و هوایی می‌توان انواع گیاهان از جمله زیتون را نقاط مختلف کاشت. با برنامه‌ریزی دقیق و با استقامتی جهاد گونه در اجرای آن می‌توان این دانه روغنی را به تولید

انبوه رسانند و علاوه بر استفاده دارویی از این نعمت خدادادی آن را به نقاط دیگر جهان صادر کرد و باعث رشد اقتصادی کشور شد.

از آنجا که طبق آیات قرآن منابع تولید بسیار گسترده است؛ زیرا «غیر قابل شمارش بودن نعم» در آیهی «وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا (سوره ابراهیم، آیه ۳۴)؛ و از هر چیزی که از او خواستید، به شما داد؛ و اگر نعمتهای خدا را بشمارید، هرگز آنها را شماره نتوانید کرد» و «فراهم ساختن وسایل زندگی» در آیهی «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ (سوره اعراف، آیه ۱۰)؛ ما تسلط و مالکیت و حکومت بر زمین را برای شما قرار دادیم و انواع وسایل زندگی را برای شما فراهم ساختیم...» دال بر فراهم بودن گسترده‌ی منابع تولید است.

انسان از لحاظ اعضاء بدن و تفکر و اراده، طوری آفریده شده که می‌تواند در این جهان تصرف کند... وسایل زندگی برای او در جهان و روی زمین به وجود آمده است و اگر آب و خاک و هوا و خورشید و ماه و... نبود زندگی برای انسان میسر نمی‌شد. (قرشی، ۱۳۷۷، ۳ / ۳۷۷)؛ بنابراین با برنامه ریزی و مدیریت صحیح می‌توان از این منابع خدادادی نهایت استفاده را برای رشد اقتصادی کشور عزیزمان به کارگیری هر چند در این مسیر با سختی‌ها و مشکلات فراوانی روبرو خواهیم شد ولی با صبر و استقامت به رشد اقتصادی مطلوب خواهیم رسید. انسان باید با به کارگیری روحیه عمران و آبادانی و در سایه خلاقیت، ابتکار و تلاش جهاد گونه رزق و روزی خویش را از منابع طبیعت به دست آورد.

«مبارزه با بیکاری» از تأثیرات مهم استقامت در رشد اقتصادی است؛ زیرا نقش عمده‌ای بر حوزه فرهنگ دارد. همگان بر این امر واقفند که بیکاری نه تنها ضربه اقتصادی به فرد و جامعه می‌زند، بلکه ضرر و خطر بزرگ‌تر آن متوجه آسیب‌های روحی و روانی فرد می‌شود. از ره‌آورد استقامت در عرصه جهاد اقتصادی این است که برای رفع بیکاری جوانان، آنها را تشویق به کار کشاورزی می‌کند. چرا که یکی از عوامل اصلی تولید، طبیعت (صدر، بی‌تا: ۶۳) و یا زمین است. امکانات موجود در زمین آب و خاک است که در امر کشاورزی

استفاده می‌شود و همچنین معادن نفت، گاز و... می‌باشد که در صنعت می‌توان استفاده کرد.

در آیات قرآن بر این امر که تا زمانی که انسان گامی بردارد و تلاش نکند بهره‌ای از روزی‌های زمین نخواهد داشت. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۳۸/۲۴)؛ به عنوان نمونه خداوند متعال در آیه‌ی «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ تُشْجَرُونَ» (سوره ملک، آیه ۱۵)؛ او است آن کسی که زمین را برای شما رام کرده پس در اقطار آن آمد و شد کنید و از رزق آن بخورید و بدانید که زنده شدن بار دیگر شما به سوی او است. «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى* وَأَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يَرَى* تَمَّ يَجْزَاهُ الْجِزَاءَ الْأَوْفَى» (سوره نجم، آیه ۴۱- ۳۹)؛ و اینکه برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست، و اینکه تلاش او بزودی دیده می‌شود، سپس به او جزای کافی داده خواهد شد! " بر این امر مهم تأکید کرده است. هرچند این آیات در مورد سعی و تلاش برای آخرت ولی دارای ملاک و معیاراصیلی است که دنیا را نیز در برمی‌گیرد. به این معنی که افراد مسلمان نباید در انتظار دیگران بنشینند که برایشان کار کنند و مشکلات جامعه شان را حل نمایند، بلکه باید خود دامن همت به کمر بزنند و به سعی و تلاش و کوشش برخیزند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۲/ ۵۵۳- ۵۵۲). برخی از جوانان گمان می‌کنند که بهترین کاری که می‌تواند نیازهای معیشتی آنها را برطرف سازد کار و فعالیت دولتی است. در حالی که با تغییر این فرهنگ غلط می‌توان آنها را به سوی مشاغل تولیدی از جمله کشاورزی تشویق کرد. فعالیت‌های زراعی و باغی با دامپروری و صنایع، اعم از صنایع تبدیلی و صنایع مربوط به ماشین‌آلات کشاورزی، کود و سم و غیره ارتباط دارد. به طوری که افزایش محصولات کشاورزی باعث موفقیت در دیگر عرصه‌ها از جمله ایجاد شغل برای جوانان خواهد شد (رزاقی، ۱۳۸۱: ۱۲۶).

۲.۲) استقامت در رفع موانع تولید

برای رسیدن به هر هدفی از جمله رشد اقتصادی باید صبور بود و با تلاش پیگیر پله‌های ترقی را یکی پس از دیگری پیمود قرآن کریم نیز به این امر اشاره دارد: «فَأَسْتَقِمَّ كَمَا

أُمِرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ (هود/۱۱۲)؛ هم‌چنان که امر شده‌اید در انجام وظایف استقامت داشته باشید». هیچ هدفی بدون استقامت و تلاش مستمر، محقق نمی‌شود؛ بنابراین در آیه مذکور به پیامبر خدا ﷺ دستور داده شده است که به همراه پیروانش برای انجام وظیفه که همانا تحقق بخشی به اهداف نظام اسلامی است، صبر و شکیبایی پیشه کنند. امروز هم مسئولیت مهم ما مسلمانان و مخصوصاً رهبران اسلامی در این چهار جمله خلاصه می‌شود: استقامت، اخلاص، رهبری مؤمنان و عدم طغیان و تجاوز، و بدون به کار بستن این اصول، پیروزی بر دشمنانی که از هر سو از داخل و خارج ما را احاطه کرده‌اند و از تمام وسائل فرهنگی و سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و نظامی بر ضد ما بهره‌گیری می‌کنند امکان پذیر نمی‌باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۵۹/۹).

شهرنشینان آرزوی زندگی در کشورهای صنعتی و یا در کوی و برزن‌های شمال شهر تهران را دارند؛ روستاییان بسیاری نیز پذیرفته‌اند که روستایی بودن ضد ارزش و شهری شدن ارزش است و زندگی کردن در شهر آرزوی آنها است. دلیل این امر وجود مشکلات کشاورزی و دام پروری و از همه مهم‌تر فقر فرهنگی است که باعث شده ارزش‌ها تبدیل به ضد ارزش شود و به همین دلیل است که می‌بینیم الگوی مصرف وارداتی بر مردم سایه افکنده است. برای حل مشکل باید با تکیه بر روستائینی که هنوز در زادگاه خویش هستند و به آبادانی آن می‌اندیشند و با استفاده از توان اردوهای جهادی طلاب و دانشجویان که در سال‌های اخیر بروز و ظهور کرده است؛ روند خالی شدن روستاها را روز به روز کاهش دهد.

۳.۲) خودباوری و خوداتکایی

عدم اعتماد به نفس و ایمان به شایستگی‌ها و توانایی‌ها از عوامل عقب‌ماندگی در همه کارها مخصوصاً در فعالیت‌های اقتصادی است. قرآن کریم در مورد خودباوری و خوداتکایی می‌فرماید: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (آل عمران / ۱۳۹)؛ اگر ایمان به خدا دارید از سستی پرهیزید و غمگین می‌شوید؛ همانا شما در مقایسه با غیرمؤمنین از برتری و شایستگی برخوردارید». این آیه امر کرده است که مردم سستی و کاهلی را کنار

بگذارند و اگر این روحیه را در خود تقویت کنند؛ با کار و تلاش به هدف خواهند رسید و در نتیجه روحیه خودباری و خوداتکایی در آنها تقویت خواهد شد.

آیت الله جوادی آملی می‌فرماید: «ایمان موجب از بین رفتن رخوت و سستی و تقویت روح حماسه و پایداری است. شما اگر مؤمن باشید برترید و کافران پست و پایین‌اند. مطمئن باشید از دیگران برترید، زیرا مؤمن هستید. اعتلای مکتب و علو روحیه ایمانی سبب اعلا بودن مؤمن است و او با عبودیت، مظهر اعتلای الهی می‌شود. بر اساس این آیه، برای سعادت ابدی و بهشت برین، باید در کنار دیگر فضایل، جنگ و جهاد همراه با صبر و مقاومت نیز باشد» (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۵ / ۵۹۶). عدم اعتماد به نفس سبب می‌شود که افراد در پیشبرد اهداف، استعدادهای خود را باور نداشته باشند و به خودکم‌بینی دچار شوند؛ بنابراین، اگر مسلمانان، به خداوند ایمان داشته باشند، در پرتو قدرت الهی چنان توانمند خواهند شد که هیچ کس نمی‌تواند بر آنان غالب شود. با ایمان به این حقیقت، مردم و مسئولین جامعه اسلامی، عزت و عظمت را تنها از درگاه خداوند می‌خواهند و خود را از دیگران بی‌نیاز خواهند دید.

۴.۲) افزایش توان اقتصادی

مقام معظم رهبری علیه السلام در بیانیه گام دوم انقلاب خاطر نشان می‌کنند: «فرصت‌های مادی کشور نیز فهرستی طولانی را تشکیل می‌دهد که مدیران کارآمد و پرانگیزه و خردمند می‌توانند با فعال کردن و بهره‌گیری از آن، درآمدهای ملی را با جهشی نمایان افزایش داده و کشور را ثروتمند و بی‌نیاز و به معنی واقعی دارای اعتماد به نفس کنند و مشکلات کنونی را برطرف نمایند. ایران با دارا بودن یک درصد جمعیت جهان، دارای ۷ درصد ذخایر معدنی جهان است: منابع عظیم زیرزمینی، موقعیت استثنایی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب، بازار بزرگ ملی، بازار منطقه‌ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت، سواحل دریایی طولانی، حاصلخیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی، اقتصاد بزرگ و متنوع، بخش‌هایی از ظرفیت‌های کشور است؛ بسیاری از ظرفیت‌ها دست‌نخورده باقی

مانده است. گفته شده است که ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده نشده طبیعی و انسانی در رتبه اول جهان است. بی‌شک شما جوانان مؤمن و پرتلاش خواهید توانست این عیب بزرگ را برطرف کنید. دهه دوم چشم‌انداز، باید زمان تمرکز بر بهره‌برداری از دستاوردهای گذشته و نیز ظرفیت‌های استفاده نشده باشد و پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و اقتصاد ملی ارتقاء یابد.» (خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷: ۸). تولید، موجب توسعه کسب و کار و بنگاه‌های اقتصادی زودبازده می‌شود و زمینه پیشرفت اقتصادی را فراهم می‌کند. با افزایش تولید می‌توان از قاچاق کالا جلوگیری کرده و بالعکس آن، بازارهای دیگر کشورها را در دست گرفت. از تأثیرات استقامت بر رشد اقتصادی، مشارکت مردم و افزایش توان اقتصادی است که نجات از اقتصاد تک محصولی و نفت را در پی خواهد داشت (قاسمی، ۱۳۹۲: ۱۵۹).

خداوند متعال نیز در قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «... وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ...» (مائده / ۲)؛ و (همواره) در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید! و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید». در این آیه مشارکت و تعاون به طور صریح ذکر شده است. مشارکت از نظر قرآن صرفاً در کارهای نیک و پسندیده مورد تأیید است و مؤمنان از مشارکت در اموری که تعدی و گناه را در برگیرد برحذر شده‌اند. در یکی از تفاسیر، مشارکت یک اصل کلی اسلامی شمرده شده است: «آنچه در آیه فوق در زمینه تعاون آمده یک اصل کلی اسلامی است که سراسر مسائل اجتماعی و حقوقی و اخلاقی و سیاسی را در بر می‌گیرد. طبق این اصل مسلمانان موظف‌اند در کارهای نیک تعاون و همکاری کنند ولی همکاری در اهداف باطل و اعمال نادرست و ظلم و ستم، مطلقاً ممنوع است، هر چند مرتکب آن دوست نزدیک یا برادر انسان باشد. اگر این اصل در اجتماعات اسلامی زنده شود و مردم بدون در نظر گرفتن مناسبات شخصی و نژادی و خویشاوندی با کسانی که در کارهای مثبت و سازنده گام بر می‌دارند همکاری کنند، و از همکاری کردن با افراد ستمگر و متعدی در هر گروه و طبقه‌ای که باشند، خودداری نمایند،

بسیاری از نابسامانی‌های اجتماعی سامان می‌یابد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴/۲۵۰).

۳. تأثیر استقامت بر رشد اقتصادی در حوزه مصرف

پایداری و استقامت زمینه‌ساز استقلال و نفی وابستگی است. مصرف یکی از شاخص‌های ارزیابی سبک زندگی و یکی از مؤلفه‌های کلیدی در اقتصاد است که نقش بسزایی در توسعه کشور دارد؛ از این رو با اصلاح الگوی مصرف که به معنی روش صحیح استفاده از منابع است می‌توان از اقتصاد وابسته و مصرفی رها شد و به سوی توسعه و پیشرفت گام برداشت. استقامت سبب ایجاد تحول فرهنگی در حوزه مصرف، قناعت و ساده زیستی، ترویج عدالت‌ورزی، حفظ اتحاد و انسجام ملی، مقابله‌ی با تحریم‌ها و مفسد اقتصادی می‌شود.

۳.۱) تحول فرهنگی در حوزه مصرف

یکی از تأثیرات استقامت بر رشد اقتصادی این است که فرهنگ جامعه را از مصرف‌گرایی و اسراف به اعتدال و میانه روی سوق می‌دهد. آسیب‌شناسی فرهنگ مصرف‌گرایی، طرد اسراف‌کاران، خشکاندن فرهنگ وارداتی خودنمایی و دوری از تربیت خانوادگی و اجتماعی مصرف‌گرا و فاصله گرفتن از شیوه‌های انحرافی و استعماری مصرف - در سطوح فردی، اجتماعی و سازمانی - که استعمارگران را در تسخیر بازارهای مصرف جامعه اسلامی یاری می‌رساند از راه‌کارهای نهادینه کردن فرهنگ صحیح اقتصادی است. عملی کردن این راه‌کارها نیاز به صبر استقامت آحاد جامعه اعم از مردم و مسئولین دارد. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يَسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (سوره فرقان، آیه ۶۷)؛ و کسانی که چون خرج می‌کنند اسراف نکنند و بخل نورزند و میان این دو معتدل باشند». خداوند متعال در این آیه انسان را از اسراف و زیاده روی منع کرده است. انسان مؤمنی که وظیفه نفقه خانواده خود را به عهده دارد باید برای دخل و خرج حساب و کتاب داشته باشد. نه ممسک و بخیل باشد و نه آن چنان سخاوتمند که حسرت و پشیمانی به بار

آورد؛ بلکه باید میانه رو باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۷/۲۲۴).

از آنجا که ما در اجتماعی زندگی می‌کنیم که موارد اسراف در لباس پوشیدن، در مراسم عروسی و عزاداری‌ها و... بسیار زیاد به چشم می‌خورد اگر بخواهیم خود اسراف نکنیم و خانواده خود را از اسراف پرهیز دهیم مانند حرکت خلاف جهت آب، بسیار سخت و طاقت‌فرساست و نیاز به استقامتی جهاد گونه دارد.

بعضی از افراد در اثر جهل و یا غفلت به گونه‌ای زندگی می‌کنند که با احکام و ارزش‌های اسلامی همخوانی ندارد؛ به عنوان مثال با اینکه اسلام به زندگی اعتدالی و میانه‌رو و همراه با قناعت، سفارش می‌کند، به‌ویژه در شرایطی که فراهم‌سازی رفاه برای همه مردم میسر نیست، اما بعضی از مردم با پیروی از هوی و هوس یا غرق شدن در زرق و برق زندگی، به اسراف و اتراف (خوشگذرانی) آلوده می‌شوند. در آیات فراوانی تذکر داده شده است که از چنین آلودگی‌هایی خودداری شود؛ چرا که این امور، پیامدهایی همچون فقر و احتیاج و وابستگی به بیگانگان و سیطره و تسلط دشمنان را به همراه دارند. بر این اساس، اگر ضمن تلاش مجدّانه در عرصه تولید و سرمایه‌گذاری در مصرف، به تأمین نیازهای واقعی در حدّ اعتدالی اکتفا شده و از اسراف و تبذیر و شادخواری پرهیز شود، خانواده‌ها در برابر چشم و هم‌چشمی‌های موجود بین اقوام و آشنایان مقاومت کرده و در زندگی از تجملات دور باشند. علاوه بر آن که فقر و کمبود به وجود نمی‌آید، نیاز به واردکردن کالا از خارج نیز ایجاد نمی‌شود و در نتیجه زمینه برای نفوذ و سلطه دشمنان فراهم نمی‌گردد.

خداوند متعال در آیات قرآن می‌فرماید: «... وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (اعراف / ۳۱)؛ و بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید، چون خداوند اسراف‌کاران را دوست ندارد»؛ واژه اسراف بیش از ۲۳ بار در آیات متعدد قرآن به اشکال مختلف به‌کار رفته است. این واژه به معنای هرگونه کوتاهی، زیاده‌روی، تجاوز از حد اعتدال و گرایش به سوی افراط و تفریط است. اعتدال در مصرف به معنی حد مطلوب بهره‌مندی و استفاده از نعمت‌های الهی است به گونه‌ای که به اندازه باشد. میانه‌روی در مصرف، که در روایات از آن به «قصد»

و «اقتصاد» تعبیر شده، حد وسطی است که اسراف و تقتیر (سخت‌گیری) در آن نباشد. البته این حد نسبت به افراد مختلف و شأن و شخصیت اجتماعی آنان متفاوت است. متأسفانه برخی از مدیران و کارمندان دولت در جامعه اسلامی ما به این مسأله با تسامح نگریده‌اند، عملاً مراقبت و دقت لازم را ندارند. اسراف و تبذیر در اموال عمومی و بیت‌المال، منحصر به زیاده روی در مصرف یا بهره برداری غیر صحیح نیست، بلکه به وجود آوردن یک محیط شیک و تشریفاتی و خرید چراغ‌ها و صندلی‌هایی با قیمت‌های گزاف و تعویض آرایه‌های اتاق از مصادیق بارز اسراف و تبذیر در بیت‌المال می‌باشند. (موسوی، ۱۳۷۱: ۱۸۷)؛ بنابراین انتظار می‌رود که مدیران در مقابل زیاده‌خواهی نفس‌اماره و همچنین سرزنش‌های بی‌دلیل اطرافیان در این زمینه، نهایت استقامت را به خرج دهند و با روحیه قناعت و ساده‌زیستی که در ادامه به آن می‌پردازیم به کار خود مشغول باشند.

۲.۳) قناعت و ساده‌زیستی

قناعت و ساده‌زیستی از ویژگی‌ها و امتیازات انسان‌های بافضیلت است. افراد خودساخته و آراسته دارای روحیه قناعت و عزت هستند و در پرتو این روحیه عالی هیچ‌گاه چشم به مال و منال دیگران ندوخته و برای کسب مال و مقام شخصیت والای خویش را خرد نمی‌کنند. افراد قانع و ساده‌زیست در زندگی به مقدار ضرورت و کفاف بسنده کرده و به کمتر از آن نیز خشنودند. مهم‌ترین بارزه آنها همان رضایت خاطر و روحیه بالای انسان‌های قانع نسبت به مقدرات عالم است (مهدوی کنی، ۱۳۹۰: ۶۳۵). امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند: «... وَاقْنَعْ بِمَا قَسَمَهُ اللَّهُ لَكَ وَلا تَنْتَظِرْ إِلا إِلَى ما عِنْدَكَ وَلا تَتَمَنَّ ما كَسَتْ تَنالُهُ فَإِنَّ مَنْ قَنَعَ شَبَعٌ وَ مَنْ لَمْ يَقْنَعْ لَمْ يَشْبَعْ...» به آنچه خدا روزی ات کرده قناعت کن و نگاهت جز به مال خودت نباشد. و چیزی را که بدان نمی‌رسی آرزو نکن زیرا آنکه قناعت پیشه کند سیر شود و کسی که قناعت نکند سیر نگردد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۴۳ / ۸). حد مطلوب بهره‌مندی و استفاده از نعمت‌های الهی آن است که همراه با رعایت اعتدال و به قدر کفاف باشد. اعتدال و قناعت در مصرف موجب بقای نعمت و پدیدآورنده زمینه

مناسبی برای رشد صفات و کمالات معنوی در انسان است (زادمه‌ر، ۱۳۹۰: ۲۰۲).

در پرتو جهاد اقتصادی روحیه قناعت و ساده‌زیستی در جامعه تقویت می‌شود؛ به این صورت که با نهادینه شدن این فرهنگ حرص و بی‌نیازی کنترل می‌شود و در پی آن مشکلات و فشارهای اقتصادی قابل تحمل می‌گردد و فرهنگ استفاده از منابع و دوری از اسراف ترویج می‌یابد. تجمل‌گرایی باعث بالا رفتن سن ازدواج و مشکلات اجتماعی و خانوادگی می‌شود. عصر حاضر، نگاه افراطی به مادیات همه‌گیر شده و بعضی افراد دچار زرق و برق دنیا گشته‌اند و اسراف و تبذیر رواج یافته؛ در چنین جامعه‌ای استفاده درست از منابع و اصلاح الگوی مصرف نیاز به این دو راهکار یعنی قناعت و ساده‌زیستی دارد تا استقلال، عزت و مقاومت کشور در مقابل تحریم‌ها و تهدیدها حفظ گردد و بی‌نیازی از دیگر دولت‌ها حاصل گردد. همچنین ترویج قناعت، ذکر آثار و ضرورت‌های آن بهترین راه به سوی اقتصادی همراه با استقامت و بی‌نیازی است. استقامت در برابر تمایلات نفسانی و چشم و هم‌چشمی‌های کمرشکن که کم و بیش در جوامع وجود دارد؛ موجب هم‌دردی و شرکت عملی در غم مستمندان می‌شود. اگر افراد جامعه به خصوص مدیران و رهبران، با وجود توانایی مالی در مقابل امر شیطان به تجمل‌گرایی استقامت کنند. علاوه بر اینکه درد و رنج محرومان را لمس می‌کنند؛ با آنها هم‌دردی کرده‌اند. لازم به ذکر است که سرچشمه بسیاری از نارضایتی‌های مردم و شکایت آنها از وضع زندگی، کمبودها و فقر نیست، بلکه گاه می‌بینیم همه چیز دارند، اما باز ناله و فریاد می‌کنند که عامل اصلی آن عدم قناعت و توقعات بی‌حد و حساب است و اگر همگی به قدر نیاز قانع باشند؛ همه افراد جامعه طعم عدالت را خواهند چشید و آرامش بی‌مانندی در جامعه حکم فرما می‌شود و کرامت انسانی و پاکی دامن فراهم می‌شود.

۳.۳) ترویج عدالت ورزی

فقط اصول مکتب نجات دهنده اسلام، زیربنای اجتماعات بشری و رکن عظیم بقاء حکومت را عدالت قرار داده و اساس فلسفه قیام حکومت اسلامی را روی نشر عدالت

اجتماعی و مبارزه با ظلم و تجاوز استوار کرده است. عدالت در عرصه‌های تولید، توزیع، مصرف و فرصت‌ها و خدمات دولت ظهور پیدا می‌کند. عدالت ایجاب می‌کند، هر کس به حق خود قانع باشد و از تجاوز به حقوق مالی دیگران بپرهیزد (عزیزان، ۱۳۹۰: ۴۲). قرآن کریم برای تحقق عدالت اجتماعی از تمام مؤمنان خواسته است که با جدیت بکوشند و همیشه و در همه حال عادل باشند؛ به عنوان نمونه خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (سوره مائده، آیه ۸)؛ هان ای مردمی که ایمان آوردید در آنجا که هوای نفس و ادارتان می‌کند تا به انگیزه دشمنی، بنا حق شهادت دهید به خاطر خدا قسط را بپا بدارید، و دشمنی با اشخاص و اقوام شما را به انحراف از حق نکشانند، عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است، و از خدا بترسید که خدا از آنچه می‌کنید با خبر است.»

به دلیل همین عدالت ورزی نخبگان است که در آموزه‌های دینی برای افرادی همچون ولی فقیه، مرجع تقلید، مجتهد، امام جماعت، قاضی، شاهدان در دادگاه و... عدالت شرط است. و بدون ویژگی عدالت این افراد صلاحیت ورود به عرصه‌های مذکور را ندارند. عدالت با روحیه جهادی و استقامت در برابر ظالمین و طعنه‌زنان به حاکمیت اسلامی به دست می‌آید؛ به این صورت که در همه عرصه‌ها مخصوصاً در عرصه تلاش برای رشد اقتصادی کشور هر جایی تقابل یا تضادی در مقام حکم یا تراحمی در مقام اجرای قوانین اقتصادی با عدالت پیش آید، باید عدالت به عنوان اصل حاکم مقدم گردد و به هیچ وجه نمی‌توان از ابزار یا روشی استفاده کرد که عدالت را تضعیف یا ساقط کند. عدالت آن گاه تحقق می‌یابد که رفتار و روابط اجتماعی و اقتصادی بر میزان حق تنظیم شده باشد. واژه عدالت با واژه حق گره خورده است. اگر حقوق افراد جامعه بر اساس موازین الهی محقق شود، عدالت رعایت شده است (رجایی و معلمی، ۱۳۹۰: ۲۷)؛ بنابراین برای رشد اقتصادی کشور باید برای برپایی عدالت، استقامت داشت به این صورت که برای برپایی عدالت و مبارزه با ظلم

با استقامت تمام در مقابل طعنه‌زنان و شبهه‌افکنان ایستاد. در مرحله بعد باید در مقابل کسانی که تمایل به زیاده‌خواهی دارند و به حق خود قانع نبوده و به تجاوز به حقوق مالی دیگران عادت کردند برخورد قاطعانه صورت بگیرد و در مقابل تهدیدهای آنان مقاومت کرد.

۴.۳) حفظ اتحاد و انسجام ملی

یکی دیگر از تأثیرات استقامت بر رشد اقتصادی حفظ اتحاد بین اقشار مختلف مردم و انسجام ملی است. اتحاد و انسجام در عرصه ملی از عوامل لازم برای حرکت سریع رو به رشد در هر کشوری است و ایران نیز از این مسأله مستثنی نیست. پرهیز از حرکات و بیانات تفرقه افکنانه از ضروریات حرکت جامعه در مسیر یک اقتصاد مقاومتی حقیقی است.

قرآن کریم همه مؤمنان را به اتحاد و یکپارچگی و پرهیز از تفرقه و تشتت فرا می‌خواند: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (آل عمران / ۱۰۳)؛ و همگی به وسیله حبل خدا خویشتن را حفظ کنید و متفرق نشوید و نعمت خدا بر خویشتن را بیاد آرید، بیاد آرید که با یکدیگر دشمن بودید و او بین دلهایتان الفت برقرار کرد و در نتیجه نعمت او برادر شدید. و در حالی که بر لبه پرتگاه آتش بودید، او شما را از آن پرتگاه نجات داد. خدای تعالی این چنین آیات خود را برایتان بیان می‌کند تا شاید راه پیدا کنید.»

این آیه شریفه نه تنها همه مؤمنان را به چنگ زدن به ریسمان محکم الهی دعوت می‌کند، بلکه از آنان می‌خواهد که «همه با هم» به این مهم بپردازند. «حبل الله» هر عمل صالحی است که می‌تواند در راه تقرب انسان‌ها به پروردگار به آنان مدد رساند. از جمله برجسته‌ترین اعمال صالح، کمک به پیشرفت جامعه اسلامی است، که یکی از ابعاد پیشرفت جامعه در بعد اقتصادی و معیشتی است که با جهاد همگانی حاصل می‌شود. (عزیزان، ۱۳۹۰: ۴۶). این جهاد همگانی، به خاطر اینکه فراگیر است و همه مردم در آن

مشارکت دارند می‌تواند باعث اتحاد و انسجام مردم شود البته در جامعه‌ای که مردم با نظرات و عقاید و تفکرات مختلف مواجه هستند. ایجاد اتحاد و انسجام، بسیار مشکل خواهد بود به همین علت باید با وجود اختلاف آرا، منافع ملی را در نظر گرفت، و در مقابل خواهش‌های نفسانی که باعث می‌شود که انسان فقط منافع خود را در نظر بگیرد مقاومت کرد؛ و برای حفظ کشور و پیشرفت در عرصه اقتصادی استقامت نمود.

استقامت احاد جامعه در برابر مشکلاتی که در راه تولید و اعتدال در مصرف وجود دارد، علاوه بر اینکه باعث اتحاد و یکپارچگی مردم می‌شود استقلال و اقتدار اقتصادی کشور عزیزمان را نیز به همراه دارد؛ چرا که یکی از اهداف دشمنان انقلاب اسلامی ایجاد تفرقه بین مذاهب، قومیت‌ها و دیگر اقشار جامعه می‌باشد تا بدین وسیله استقلال و اقتدار کشور ایران را خدشه‌دار کنند. ولی با استقامت در مقابل مشکلات اقتصادی می‌توان توطئه دشمنان را خنثی کرد.

قرآن کریم از ما خواسته است در همه عرصه‌ها باید آنقدر قوی و نیرومند باشیم که اجازه تعرض و تجاوز به جامعه اسلامی را از دشمنان سلب کنیم. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (سوره انفال، آیه ۶۰) هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آنها [دشمنان]، آماده سازید»؛ بر طبق آیه حفظ اتحاد و انسجام ملی و استقامت مردم در این زمینه باعث قدرتمندی کشور در همه عرصه‌ها از جمله جنگ اقتصادی و خنثی کردن توطئه‌های دشمنان خواهد شد.

علاوه بر استقلال، توصیه و تاکید اسلام، به دست آوردن اقتدار اقتصادی است. یادآوری این نکته لازم است که استقلال غیر از اقتدار است. چه بسا ممکن است کشوری به لحاظ اقتصادی مستقل باشد ولی مقتدر نباشد؛ یعنی به پای خود بایستد ولی نتواند حرف اول را در روابط تجاری با دیگران بزند. در این صورت، استقلال دارد ولی اقتدار و قدرت چانه‌زنی ندارد. از این رو، چنین کشوری قادر نیست در روابط تجاری شرایط خود را به دیگران بقبولاند. بنابراین استقلال، شرط اقتدار است و بدون آن نمی‌توان به اقتدار دست یافت؛ ولی اقتدار، شرط

استقلال نیست بلکه اقتدار، بالاتر از آن است. اقتدار، مس تلزم توانمندی کمی و کیفی در سرمایه‌گذاری و تولید است (مصباحی مقدم و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۵).

مفاد آیه مذکور به ضرورت قدرت‌یابی مسلمانان و رسیدن آنان به حدی از شکوه و عظمت اشاره دارد که دشمنان هرگز این جرأت را به خود ندهند که نسبت به جامعه اسلامی تعرض کنند یا حتی به فکر آسیب‌زدن به آن بیفتند. بدیهی است چنین اقتداری علاوه بر امور سیاسی و فرهنگی، شامل عرصه اقتصاد هم می‌شود؛ بنابراین تولید کالا به‌منظور برطرف‌سازی نیازهای داخلی و افزایش بهره‌وری و برای صادرات با هدف کسب سرمایه و دستیابی به عزت و اقتدار در سطح جهانی، که از اهداف مهم اقتصاد اسلامی است، در مفهوم فراهم‌آوری قوه و قدرت که در آیه، مورد تأکید است، لحاظ شده است. این امر علاوه بر اهتمام به کار جهادی و سرمایه‌گذاری در تولید، به مصرف کالای داخلی و پرهیز از واردات و استفاده از کالای خارجی بستگی دارد. چرا که با مصرف کالای خارجی، علاوه بر خروج سرمایه، به مسئله اشتغال و قدرت تولید و سرمایه‌گذاری و افزایش بهره‌وری و رشد صنعت و فناوری و ارتقای علم و دانش که ارکان مهم اقتدار اقتصادی هر جامعه‌ای هستند، به شدت آسیب وارد می‌شود.

یکی از عناصر و اجزای جامعه که به شکل مستقیم، سگان هدایت جامعه را در دست می‌گیرد، اقتصاد آن کشور است و اتحاد و انسجام مردم در راه اصلاح و بهبود آن می‌تواند به منزله گام‌هایی در جهت تعالی دیگر بخش‌های جامعه و رفاه حال عمومی و فعالیت در اعتلای پایه نظام و کشور باشد. در نظام اقتصاد اسلامی، تأمین رفاه عمومی و زدودن فقر از سطح جامعه و نیز رسیدن به اقتدار و استقلال اقتصادی، مستلزم داشتن اقتصادی شکوفا و در حال رشد است. و این امر حاصل نمی‌شود مگر اینکه، تبدیل به یک خواسته عمومی شود. و همه مردم با اتحاد خود، دست در دست هم برای رسیدن به این هدف تلاش کنند.

۳. ۶) مقابله با تحریم‌های اقتصادی

جمهوری اسلامی ایران از بدو پیروزی به واسطه اهداف و آرمان‌های الهی‌اش مورد

دشمنی کشورهای بزرگ قرار گرفت و از همان ابتدا بدخواهان انقلاب با تنظیم توطئه‌های اقتصادی، قطع روابط سیاسی با ایران، مسدود کردن اموال و دارایی‌های ایران در بانک‌های خارج از کشور، دامن زدن به بحران‌های قومی و منطقه‌ای و صدها نقشه گوناگون علیه انقلاب نوپای اسلامی، تمام عزم شیطانی خود را جزم کردند تا مسیر انقلاب را به انحطاط بکشانند. اما در خلاف خواست آنها و به برکت مقاومت اسلامی این انقلاب پس از گذشت چهار دهه با قدرت هر چه تمام تر به پیش می‌رود. جهاد اقتصادی که مقام معظم رهبری فرمودند راهبردی اساسی برای مقابله با تمام تحریم‌ها در ابعاد مختلف است ایشان می‌فرمایند: «... ما خواهیم توانست در مدت یک برنامه مشخصی، کاری کنیم که دیگر کشور در عرصه اقتصادی دنیا از تحریم اقتصادی و محاصره اقتصادی، هیچ باکی نداشته باشد. این وظیفه ملی ماست، باید انجام دهیم. هر کسی می‌تواند نقش داشته باشد. سرزمین وسیع و امکانات فراوانی هم داریم» (سبحانی فر، ۱۳۹۱: ۲۰)؛ بر طبق فرمایشان مقام معظم رهبری با جهاد اقتصادی، استقامت و مقاومت اسلامی و تکیه بر توان، استعدادها و امکاناتی که در کشور وجود دارد می‌توانیم از نظر اقتصادی به جایی برسیم که دیگر تهدید به تحریم و محاصره اقتصادی معنا پیدا نکند.

یکی از راه‌های مقابله با تحریم‌ها به دست آوردن و حفظ کردن استقلال اقتصادی است. چرا که اگر برای رفع احتیاجات خود به امکانات داخلی متکی باشیم چیزی برای تحریم از سوی دشمنان باقی نمی‌ماند. در آیات قرآن کریم ضرورت استقلال اقتصادی بیان شده است: «... وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (نسا/ ۱۴۱)؛ خداوند هرگز برای کافران نسبت به اهل ایمان، راه سلطه و نفوذ قرار نمی‌دهد. عدم وابستگی به کافران و استقلال در همه عرصه‌ها مخصوصاً عرصه اقتصادی از اهداف تشکیل حکومت اسلامی است. از مفاد این آیه، ضرورت استقلال اقتصادی به خوبی فهمیده می‌شود؛ پس اغلب فقهای اسلام برای نفی هرگونه سلطه بیگانگان بر مقدرات مسلمانان به این آیه استناد می‌کنند؛ از این رو، لازم است مسلمانان امور خود، از جمله سیاست‌های اقتصادی‌شان را به‌گونه‌ای تنظیم کنند که هیچ‌گونه زمینه نفوذ و سیطره بر کفار در فعالیت‌های اقتصادی مسلمانان ایجاد نشود.

در این راستا، توجه به تولید و مصرف کالاهای داخلی، حائز اهمیت بسیار است؛ زیرا بی‌توجهی به بهبود و افزایش تولید به میزان نیازها و ضرورت‌های پیشرفت، زمینه احتیاج و دست‌درازد کردن به سوی بیگانگان را فراهم می‌کند. امیرمؤمنان امام علی علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «إِحْتِجْ إِلَى مَنْ شِئْتَ تَكُنْ أَسِيرَهُ» (شیخ صدوق، ۱۳۸۵: ۴۲۰)؛ به هر کس که خود را محتاج کنی اسیر او می‌گردد». از رهگذر احتیاج، تسلیم به بیگانگان و در نتیجه سلطه و سیطره آنها بر مقدرات مسلمانان تحقق می‌یابد. پس بر مسئولین و افراد جامعه اسلامی لازم است که به تولید و مصرف کالای داخلی اهتمام بورزند تا هم به استقلال اقتصادی دست یابند و هم از وابستگی به بیگانگان و تسلط دشمنان بر امور جامعه اسلامی در امان بمانند. برای رسیدن به این هدف علاوه بر صبر و استقامت باید به نظرات مدیران شایسته نیز توجه کرد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «مَوْفَقِيَّتِ هَر مَلَّتْ دَر پِيشْرِفَتِ هَايِ خُودِ، نَسْبَتِ مَعْكُوسِ بَا نَفُوذِ بِيگانگان و دَشْمَنانِ دَر آن كِشُورِ دَارِد. نَسْبَتِ اَيْنِها مَتعاكسِ اسْت؛ يَعْنِي هَرْگاهِ بِيگانِه و يَكِ قَدْرَتِ خَارِجِي، و لَوْ آن قَدْرَتِ خَارِجِي عَلَناً اَظْهَارِ دَشْمَنِي نَكْرَدِه باشَد، نَفُوذِشِ دَر بَيْنِ مَرْدَمِ، قَشْرهائِ مَخْتَلَفِ و فِضائِ سِياسِي بِيشْتَرِ باشَد، اَيْنِ مَلَّتْ از اَيْنْدِه‌ايِ هَمْرَاهِ بَا عَزَّتِ و هَمْرَاهِ بَا اَفْتِخارِ و تَأْمِينِ شُدِه، فاصِلَه‌اشِ بِيشْتَرِ اسْت...» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان و دانش‌آموزان و جانبازان: ۱۱ / ۰۸ / ۱۳۷۹) (سایت مقام معظم رهبری: KHAMENEI.IP).

۷.۳) مقابله با مفاسد اقتصادی

از تمامی مسئولین جامعه اسلامی انتظار می‌رود برای انتخاب مدیران اقتصادی در همه عرصه‌ها نهایت دقت را داشته باشند و در گزینش افراد در برابر پیشنهادات افراد مغرض استقامت داشته و به سوابق، تعهد و تدین توجه داشته باشند. چرا که انتخاب افراد کارآمد، مؤمن و دلسوز برای رشد اقتصادی جامعه بسیار مؤثر خواهد بود. و در مقابل انتخاب افراد سفیه، بی‌ایمان اقتصاد کشور اسلامی را فاسد می‌کند. فساد اقتصادی پدیده شومی است که دیر زمان در تمام حکومت‌ها وجود داشته است و با شکل‌گیری انقلاب اسلامی که از اهداف مهم و

اساسی آن ریشه کن کردن فساد در تمامی ابعاد بود. مقابله با فساد اقتصادی به طور جدی صورت گرفت. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «یکی از مصداق‌های عدالت، مبارزه با فساد مالی و اقتصادی است که بایستی جدی گرفته شود. من سال‌ها پیش هم این را گفته‌ام، بارها هم تأکید کرده‌ام، تلاش‌های خوبی هم انجام گرفته است و دارد انجام می‌گیرد؛ اما مبارزه با فساد، کار دشواری است؛ کاری است که انسان، مخالف پیدا می‌کند. شایعه درست می‌کنند، دروغ می‌گویند و آن کسی که در این میدان جلوتر از دیگران حرکت کند، بیشتر از همه مورد تهاجم قرار می‌گیرد.... مفساد اقتصادی، جریان آلوده‌ای است که اگر جلوگیری و با آن مبارزه نشود، کل فضا را آلوده خواهد کرد. بحث یک جرم منفرد و تک افتاده نیست؛ برخورد با مفساد اقتصادی برای نظام اهمیت حیاتی دارد.» (سایت مقام معظم رهبری: KHAMENEI.IP). طبق آیات قرآن کریم اقتصاد مایه قوام جامعه است. بنابراین نباید اموال خود را به دست سفیان بسپاریم: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا (سوره نساء، آیه ۵)... اموال خود را، که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان نسپارید...».

جمع بندی و نتیجه گیری

در طول تاریخ اسلام، نمونه‌های بی‌شماری از استقامت جهادگونه مسلمانان وجود دارد که نشان‌دهنده روحیه انفاق، ایثار و ولایت‌مداری مسلمانان است. طبق دین اسلام، کار و فعالیت‌های تولیدی بسیار ارزشمند است و مسلمانان می‌توانند با استقامت و تلاش جهادگونه رزق و روزی خویش را از منابع طبیعی به دست آورند. با این کار توان اقتصادی کشور را افزایش دهند و علیه مصرف‌گرایی و اسراف مبارزه کرده و روحیه قناعت ساده‌زیستی را در جامعه تقویت کنند. همچنین با استقامت در عرصه جهاد اقتصادی، عدالت را در زمینه‌های تولید، توزیع، مصرف و فرصت‌ها و خدمات در اجتماع نهادینه کنند و با تکیه بر توان، استعداد و امکاناتی که در جامعه وجود دارد با تحریم‌های ظالمانه مبارزه کنند؛ پس باید با برنامه‌ریزی دقیق، تکلیف‌مداری، وظیفه‌مداری و ارزشمند دانستن خدمت به جامعه و هم‌نوع روحیه استقامت در عرصه جهاد اقتصادی را تقویت کنیم؛ تا به رشد اقتصادی مطلوب برسیم.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه فولادوند، محمد مهدی، تهران: دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۵ق.
۲. نهج البلاغه، ترجمه سید علی نقی فیض الاسلام، بی چا، تهران: موسسه انتشارات، ۱۳۷۸.
۳. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، ۱۳۸۹، تهران، چ ۱، شرکت رایانه پژوهان شرق.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴ق، لسان العرب، بیروت، بی چا، دارالفکر.
۵. آذرنوش، آذرتاش، ۱۳۹۱، فرهنگ عربی معاصر، ویراست دوم، تهران، بی چا، نشر نی.
۶. آقائزوری، حسن، ۱۳۹۱، نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی، قم. بی چا، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. بناء رضوی، مهدی، ۱۳۹۱، طرح تحلیلی اقتصاد اسلامی، مشهد، بی چا، انتشارات آستان قدس رضوی.
۸. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۱، مفاتیح الحیاه، قم، چ ۱۹، انتشارات اسراء.
۹. -----، ۱۳۸۸، تفسیر تسنیم، قم، چ ۱۵، چ ۱، انشارات اسراء.
۱۰. جهانیان، ناصر، ۱۳۸۸، اسلام و رشد عدالت محور، تهران، چ ۱، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۱. خامنه ای، سید علی، ۱۳۹۷، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تهران، چ ۱، بی جا.
۱۲. دهقانپور، بابک، ۱۳۹۴، اقتصاد مقاومتی؛ مطالعه مروری ابعاد و ویژگی ها، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، ش ۱۸۶.
۱۳. رادمهر، احسن الله، ۱۳۹۰، جهاد اقتصادی و بسترهای تحقق آن، تهران، چ ۱، پیام عدالت.
۱۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۴ق، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، چ ۱، دارالقلم.
۱۵. رزاقی، ابراهیم، ۱۳۸۱، آشنایی با اقتصاد ایران، تهران، چ ۴، انتشارات نشر نی.
۱۶. رشیدی آل هاشم، سید رکن الدین، ۱۳۹۳، بایسته های فرهنگ، اقتصاد و مدیریت جهادی، قم، چ ۱، زمزم هدایت.
۱۷. سبجانی، جعفر، ۱۳۷۷، فرازهایی از تاریخ پیامبر اسلام ﷺ، تهران، چ ۱۰، مشعر.
۱۸. سبجانی فر، محمد جواد و همکاران، ۱۳۹۱، اندیشه های دفاعی فرمانده معظم کل قوا، تهران، چ ۱، انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین ﷺ.

۱۹. شیخ صدوق، جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بابویه قمی، مترجم: فهری زنجانی، ۱۳۸۵، خصال، قم، بی‌چا، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۰. صدر، سید محمد باقر، بی‌تا، اقتصاد ما، مترجم: محمد کاظم موسوی، مشهد، بی‌چا، انتشارات اسلامی.
۲۱. طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ق، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، چ ۵، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۲. طریحی، فخرالدین بن محمد، ۱۳۷۵، مجمع البحرین، تهران، چ ۳، نشر مرتضوی.
۲۳. عزیزان، مهدی، ۱۳۹۰، جهاد اقتصادی (الزامات، عوامل، موانع)، قم، چ ۱، زمزم هدایت.
۲۴. عمید، حسن، فرهنگ عمید، ۱۳۶۳، تهران، بی‌چا، انتشارات امیرکبیر.
۲۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ق، کتاب العین، قم، چ ۲، نشر هجرت، قم.
۲۶. قاسمی، علی، ۱۳۹۲، حماسه سیاسی و اقتصادی، قم، چ ۲، زمزم هدایت.
۲۷. قدیری اصل، باقر، ۱۳۶۶، کلیات علم اقتصاد، بی‌جا، چ ۵، انتشارات سپهر، بی‌جا.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷، کافی، تهران، چ ۸، بی‌چا، دارالکتب الاسلامیه.
۲۹. محمدزاده اصل، نازی، ۱۳۸۱، «آزمون نظریه رشد نئوکلاسیک»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ش ۶.
۳۰. مصباحی مقدم، غلامرضا و همکاران، ۱۳۹۲، «مؤلفه‌های غیرمادی رشد اقتصادی از منظر قرآن کریم»، دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی، سال ششم، ش ۱۱.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، تفسیر نمونه، تهران، چ ۱، دارالکتب الاسلامیه.
۳۲. موسوی، سید مهدی، ۱۳۷۱، پژوهشی در اسراف یا آفت سرمایه‌ها، قم، بی‌چا، دفتر تبلیغات اسلامی.
۳۳. مهدوی کنی، محمد رضا، ۱۳۹۰، نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی، تهران، بی‌چا، دانشگاه امام صادق (ع).

